

UDK 911.3**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİ TƏMİNATINA TƏBİİ POTENSİALIN
VƏ REGIONLARIN İXTİSASLAŞMASININ TƏSİRİ****A.T.BAYRAMOV**
Bakı Dövlət Universiteti
abasqulu.g@gmail.com

Məqalədə Azərbaycan Respublikasında ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında təbii resurslardan istifadə ilə kənd təsərrüfatının iqtisadi rayonlar üzrə ixtisaslaşması arasındakı əlaqələr araşdırılaraq təhlil olunmuş və ixtisaslaşmanın ərzaq məhsullarının istehsalına və təbii resurslardan səmərəli istifadə olunmasına təsir istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Kənd təsərrüfatında ixtisaslaşmanın dərinləşdirilməsinin ərzaq məhsulları istehsalının artımına təsir istiqamətləri müəyyən olunmaqla, onun iqlim, torpaq, su resurslarından səmərəli istifadə edilməsindəki əhəmiyyəti ətraflı şəkildə statistik təhlillər aparılmış və qanuna uyğunluqlar müəyyən olunmuşdur.

Açar sözlər: ərzaq təhlükəsizliyi, ixtisaslaşma səviyyəsi, istehsal istiqaməti, iqtisadi səmərəlilik, kənd təsərrüfatı ixtisaslaşması, əmtəlik məhsul, torpaq-iqlim resursları.

Hazırda ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması və bu istiqamətdə təbii resursların səmərəli istifadəsi digər təhlükəsizlik tədbirləri ilə yanaşı həm də ölkənin iqtisadi müstəqilliyinin ana xəttini özündə birləşdirir. İlk növbədə ərzaq təhlükəsizliyi məhsul idxalından dövləti azad etməklə, ölkə əhalisinin ən mühüm ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına, bu istiqamətdə ərəzinin təbii resurslarından səmərəli istifadə olunmasına əsas yaradır və dövləti xarici təhlükələrdən qoruyur. Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi onun iqtisadi və milli təhlükəsizliyinin ayrılmaz hissəsini təşkil edir. Əhalinin ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi dövlət üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən və həlli vacib olan sosial-iqtisadi problemlərdən biri kimi qiymətləndirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, ərzaq təhlükəsizliyi dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Belə ki, bu problemin həlli milli, iqtisadi, sosial, demoqrafik, resurs sərfi və ekoloji faktorların geniş aspektlərini əhatə edir. Məhz bu baxımdan ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması ölkə daxili resursların bu istiqamətə yönəldilməsinə və onlardan səmərəli istifadə olunmasına əsaslanmalıdır. Bu yanaşma, milli iqtisadi islahatlar strategiyasının işlənilib hazırlanması, davamlı inkişafı, əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, təbii resurslardan səmərəli istifadə olunması, kənd təsərrüfatında regional ixtisaslaşma ilə bağlı bir sıra istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsinə əsaslanır. Bunların içərisində regional kənd təsərrüfatı

ixtisaslaşması ilə ərzaq təhlükəsizliyinin səmərəli əlaqələndirilməsi və əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının yaxşılaşdırılması mühüm yer tutur [2].

Kənd təsərrüfatında ixtisaslaşma dedikdə torpaq-iqlim şəraitindən və satış bazarından asılı olaraq onun bir neçə rəqabətqabiliyyətli məhsul üzrə intensiv ixtisaslaşmasının təmin edilməsidir. Belə ki, torpaq-iqlim şəraitindən asılı olaraq hər bir iqtisadi rayon üzrə məhsuldarlığı yüksək olan bitkilərin becərilməsi və cins heyvanların bəslənilib, yetişdirilməsi ixtisaslaşma səviyyəsini müəyyən edən əsas amillərdir.

Kənd təsərrüfatının ixtisaslaşması istehsal xərclərinin azalmasını, məhsuldarlığın artırılmasını və regionda iqtisadi səmərəliliyi olmayan istehsal sahələrinin azalmasını özündə əks etdirir. Digər tərəfdən, kənd təsərrüfatında ixtisaslaşma səviyyəsini təmin edilməsi məhsul istehsalında xüsusi rol oynayan sahələrin düzgün yerləşdirilməsini və onlardan daha səmərəli istifadə olunmasını da özündə birləşdirir. Kənd təsərrüfatının ixtisaslaşdırılmasının başqa bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu ixtisaslaşdırma hər bir məhsulun ayrıca bir istehsal sahəsi üzrə deyil, bir neçə istehsal sahəsinin düzgün əlaqələndirilməsi əsasında həyata keçirilməsinə istiqamətlənir [4].

İxtisaslaşma ayrı-ayrı rayonların və ya iqtisadi zonanın kənd təsərrüfatı istehsalını kompleksli qaydada inkişaf etdirir və öz istehsal sahələrini, adətən, iki-üç növ, bəzən isə bitkiçilik və heyvandarlığın daha çox əsas məhsul növü istehsalı üçün ixtisaslaşdırır. Bununla birlikdə təsərrüfat daxili ixtisaslaşdırma da geniş inkişaf etdirilir. Konkret təbii və iqtisadi şəraitdən asılı olaraq hər bir təsərrüfat sahəsi daxili təbii resurslarından səmərəli istifadə edərək bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının bu və ya digər növlərinin istehsalında ixtisaslaşır. Nəticədə məhsul istehsalının maya dəyəri aşağı düşür, təbii resursların səmərəli istifadə olunması istehsalın həcmi isə 1,5-2.5 dəfə artırır [5].

Qeyd edək ki, ixtisaslaşdırma kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının yerləşdirilməsi ilə sıx əlaqədardır. İxtisaslaşdırma həyata keçirilərkən zonanın, təbii-iqtisadi şəraiti diqqətlə nəzərə alınaraq öyrənilir və beləliklə, kənd təsərrüfatı istehsalının düzgün yerləşdirilməsi təmin edilir [6].

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının ixtisaslaşdırılmasının əsas məqsədi əhalinin və sənayenin kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatının tam ödənilməsi, xərclərin aşağı salınması və sonda onların gəlirlərinin artırılmasıdır. Nəhayət, ixtisaslaşmış zonaların rolunu artırmaqla respublikanın ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması imkanları genişlənir.

Apardığımız araşdırmalar göstərir ki, keçmiş SSRİ dövründə mövcud olmuş iqtisadi əlaqələrin pozulması, respublikada kənd təsərrüfatının səmərəli yerləşməsi və ixtisaslaşmasında ciddi problemlər yaratdı. Ölkəmizin mühüm kənd təsərrüfatı istehsalı sahələri olan pambıqçılıq, üzümçülük sıradan çıxarıldı və iqtisadi rayonlar üzrə ixtisaslaşma istiqamətində ciddi dəyişikliklərə səbəb oldu [7]. Kənd təsərrüfatının səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün aqrar islahatların mühüm rol oynamasına baxmayaraq, ixtisaslaşma istiqamətləri əsası olmadan dəyişikliyə məruz qalmışdır.

İxtisaslaşma səviyyəsi regionlarda bir neçə sahənin inkişaf etməsi nəticəsində müxtəlif formada olur. Belə ki, məhsulların növünün çox olması əsas əmtəəlik məhsulun ümumi əmtəəlik məhsulda xüsusi çəkisinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Bir neçə kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişaf etməsinə baxmayaraq, ümumi məhsulda əmtəəlik məhsulun xüsusi çəkisi 50%-ə qədər olmalıdır. Belə olan halda iqtisadi rayon üzrə ixtisaslaşma istiqamətini müəyyən etmək mümkün olur. Təsərrüfatların ixtisaslaşma səviyyəsini daha ətraflı xarakterizə etmək üçün ixtisaslaşma əmsalı göstəricisindən də istifadə edilir [10]. İxtisaslaşma əmsalı (\dot{I}_a) aşağıdakı düstur ilə hesablanır [4] :

$$\dot{I}_a = 100 / \sum \Theta_{\text{mxç}} (2S - 1) (1);$$

burada:

- ✓ 100- əmtəəlik məhsulun faizlə ifadə edilən strukturunun cəmi;
- ✓ $\Theta_{\text{mxç}}$ -hər bir sahənin əmtəəlik məhsulunun ayrı-ayrılıqda xüsusi çəkisi, faizlə;
- ✓ S-xüsusi çəkisi göstərilən sahənin əmtəəlik məhsulunun tərkibində sıra nömrəsi (böyük rəqəmdən başlayaraq);
- ✓ Σ cəm işarəsi;
- ✓ 2 və 1 rəqəmləri isə sabit əmsallardır.

İxtisaslaşma əmsalının kəmiyyəti aşağıdakı norma intervallarında dəyişməsi qəbul olunmuş və hazırkı şəraitdə təhlil proseslərində qanunauyğunluqların müəyyənləşdirilməsində indikator kimi istifadə olunur və əsasən “0”-la “1” arasında dəyişir [11]:

- ✓ əmsal 0,35-ə qədər olduqda ixtisaslaşma səviyyəsi zəif,
- ✓ 0,35-0,50 arasında olduqda orta səviyyəli ixtisaslaşma,
- ✓ 0,50-0,60 olduqda yüksək ixtisaslaşma ;
- ✓ 0,60-dan yuxarı olduqda isə dərinlən ixtisaslaşma hesab olunur.

Əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının idxalat məhsulundan azad edilməsi, onun dinamik inkişafının təmin edilməsi, hər şeydən əvvəl bu istiqamətdə respublikanın daxili ehtiyat mənbələrindən səmərəli istifadə etmək məqsədilə tərəfimizdən bir sıra mühüm iqtisadi rayonlar üzrə ixtisaslaşma əmsalının hazırkı vəziyyəti hesablanaraq təhlili həyata keçirilmişdir. Bu məqsədlə ilk növbədə iqtisadi rayonlar üzrə tərəfimizdən əmtəəlik məhsulun xüsusi çəkisi müəyyən olunmuşdur (cədvəl 1) [3].

**Azərbaycan Respublikasının bir sıra iqtisadi rayonları üzrə ümumi məhsulda əmtəlik məhsulun xüsusi çəkisinin dəyişmə intervalları
(2016-cı ilin hesabat materialları üzrə, %-lə)**

Əsas göstəricilər	Dağlıq Şirvan İqt.ray.	Gəncə-Qazax İqt.ray.	Şəki-Zaqatala İqt.ray.	Quba-Xaçmaz İqt.ray.	Lənkəran Astara İqti.ray.	Aran İqt.ray.
Dənli və dənli paxlalılar	26,0	9,3	19,7	19,3	10,1	17,7
Pambıq	0,01	0,1	-	-	-	1,2
Tütün	-	-	0,7	-	-	-
Şəkər çuğunduru	0,2	0,1	0,01	0,04	0,001	0,5
Kartof	3,6	28,8	5,7	5,7	13,0	2,6
Tərəvəz	3,3	9,4	7,2	7,3	18,0	8,7
Ərzaqlıq bostan bitkiləri	0,4	0,3	0,7	0,04	0,5	3,1
Meyvə və giləmeyvə	7,1	10,9	16,4	19,05	7,4	7,5
Üzüm	2,8	2,7	0,01	0,07	0,8	0,7
Yaşıl çay	-	-	-	-	0,001	-
Cəmi ət	22,7	13,2	18,9	18,6	20,0	23,9
Süd	32,4	20,2	27,2	27,5	26,0	26,6
Yumurta	0,49	4,0	2,68	2,1	3,9	6,8
Yun	1,0	1,0	0,8	0,3	0,3	0,7

Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Əmtəlik məhsulun ümumi məhsulda xüsusi çəkisinin cədvəl 1 üzrə göstəricilərinin təhlili göstərir ki, hazırkı şəraitdə iqtisadi rayonlarda təbi iqlim şəraitindən aslı olaraq məhsul istehsalında bir sıra çatışmazlıqlar müşahidə olunur. Belə ki, əsas ərzaq məhsulu hesab olunan dənli və dənli paxlalıların xüsusi çəkisi Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda cəmi 9,3%, Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda 10,1%, əsas suvarma regionu kimi xarakterizə olunan Aran iqtisadi rayonunda isə bu göstərici 17,7% bərabərdir. Digər iqtisadi rayonlarda da bu göstərici (Şəki-Zaqatala və Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonlarında) təbi resurs potensialının tələb olunan normativlərindən (19,3-19,7 %) xeyli aşağı göstəricilərlə müşayiət olunur. Göstərilən proseslərin ixtisaslaşmaya, həmçinin məhsulun artım dinamikasına necə təsir etdiyini müəyyənləşdirmək üçün əmtəlik məhsulun struktur tərkibi əsasında iqtisadi rayonlar üçün (2) riyazi aslılığı əsasında ixtisaslaşma əmsalı hesablanmış və təhlil həyata keçirilmişdir (cədvəl 2).

Aparılmış hesablamalar əsasında Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda bu göstəricinin 0,24, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda 0,23, Aran iqtisadi rayonunda 0,23, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda 0,26 olduğu müəyyən olunmuşdur ki, bunlar da müvafiq olaraq zəif ixtisaslaşma əmsalı kimi qəbul olunmuş norma həddindən 0,11, 0,12 və 0,09 əmsal aşağıdır və daha zəif ixtisaslaşma hədləri kimi qiymətləndirilir. Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda isə göstərici

daha aşağı olmaqla 0,20 təşkil etmişdir ki, bu da norma həddindən 0,15 əmsal aşağı olmaqla ixtisaslaşmada kritik hədd səviyyəsi kimi qiymətləndirilir.

Cədvəl 2

**Azərbaycan Respublikasının əsas iqtisadi rayonları üzrə
ixtisaslaşma əmsalının dəyişmə intervalları
(2016-cı ilin əmtəəlik məhsulun xüsusi çəkisi üzrə)**

Əsas göstəricilər	Dağlıq Şirvan İqt. ray.	Gəncə- Qazax İqt. ray.	Şəki- Zaqatala İqt. ray.	Quba- Xaçmaz İqt. ray.	Lənkəran Astara İqt. ray.	Aran İqt. ray.
<i>İxtisaslaşma Əmsali</i> $I_0 = 100 / \Sigma \Theta_{\text{mxc}} (2S - 1) /$	0,29	0,24	0,23	0,26	0,20	0,23

Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Materialların təhlili (cədvəl 2) göstərir ki, əsas ərzaq məhsulları istehsalçıları kimi, ixtisaslaşmış Dağlıq- Şirvan, Gəncə-Qazax, Şəki-Zaqatala, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonlarında ixtisaslaşma əmsalının kəmiyyəti zəif hədd kəmiyyətindən aşağı olmaqla həm ərzaq məhsulları istehsalının dinamikasına, həm də iqtisadi rayonların təbii-resurslarından istifadənin səmərəliliyinə əhəmiyyətli dərəcədə öz təsirini göstərir. Ayrı-ayrı iqtisadi rayonlarda bu potensialdan zəif istifadə olunması isə respublikanın orta göstəricisinə təsir göstərməklə, ərzağa olan tələbatın idxaldan asılılığının artmasına səbəb olur [12].

Ərzaq təminatı bütün hallarda ölkənin təbii - iqtisadi şəraitindən və dövlətin həyata keçirdiyi siyasətin təsirindən asılı olaraq iki istiqamətdə reallaşdırılır [13]:

- birincisi, ərzaq məhsullarına olan tələbatın yerli istehsal hesabına ödənilməsi;
- ikincisi, ərzaq məhsullarına olan tələbatın idxal kanalları hesabına ödənilməsi

Yerli istehsalın ərzaq təminatında əhəmiyyəti xüsusi çəkiyə malik olması, təbiidir ki, ölkənin milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi imkanlarını şərtləndirir. Yerli ixtisaslaşma nəticəsində formalaşan istehsal, ərzaq təminatında o halda önəmli faktor kimi çıxış edir ki, ölkədə istehsal potensialı əsas növ kənd təsərrüfatı məhsullarını ucuz və keyfiyyətli şəkildə istehsal etməyə imkan versin [14]. Bundan əlavə ərzaq kompleksində intensiv texnologiyanın tətbiqi, daxili bazarın çevik və effektiv surətdə qorunması yerli istehsalın dayanıqlı inkişafını stimullaşdırmaqla ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə əlverişli şərait yaradır. Yerli istehsalın ixtisaslaşmadan asılı olaraq artım dinamikası aşağıdakı cədvəldə verilmiş və tərəfimizdən təhlil edilmişdir (cədvəl 3).

Azərbaycan Respublikasında istehsal olunan əsas növ ərzaq məhsullarının 2005-2015-ci illər üzrə dəyişmə dinamikası (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə, min ton)

Əsas ərzaq məhsulları istehsalı	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2015-ci il 2005-ci ilə nisbətən %-lə
Taxıl	2077,3	1950,5	2732,0	2881,3	2322,4	2922,9	40,7
Kartof	1083,1	953,7	968,5	992,8	819,3	839,8	-22,5
Tərəvəz	1127,3	1189,5	1216,2	1236,3	1187,7	1275,3	13,1
Bostan bitkiləri	363,8	433,6	428,0	429,8	440,9	484,5	33,2
Meyvə və giləmeyvə	625,7	729,5	810,0	853,8	850,8	888,4	42,0
Üzüm	79,7	129,5	151,0	148,5	147,7	157,1	97,1
Ət (kəsilmiş çəkiddə)	198,0	244,9	276,0	286,9	291,2	298,6	50,8
Süd	1251,8	1535,8	1695,6	1796,7	1855,8	1924,5	53,7
Yumurta (mln.ədəd)	874,6	1178,6	1226,7	1401,5	1562,7	1552,9	77,6

Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəlin (cədvəl 3) təhlili göstərir ki, kartof istisna olmaqla qalan bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının istehsalı 2005-ci illə müqayisədə 2015-ci ildə artmışdır. Belə ki, 2005-ci illə müqayisədə 2015-ci ildə kartofun ümumi yığımı 22,5% azalaraq 839,8 min tona enmişdir. Taxılın ümumi yığımı 40,7% artaraq 2922,9 min ton, tərəvəz 13,1% artaraq 1275,3 min ton olmuşdur. Meyvə və giləmeyvə 42,0% artaraq 888,4 min tona, bostan bitkiləri 33,2% artaraq 484,5 min tona, üzüm istehsalı isə 97,1% artaraq 157,1 min tona çatmışdır. Eyni zamanda 2005-ci illə müqayisədə 2015-ci ildə ət istehsalı 50,8% artaraq 298,6 min tona, süd istehsalı 53,7% artaraq 1924,5 min tona çatmış, yumurta istehsalı isə 77,6% artaraq 1552,9 mln. ədədə çatmışdır.

Statistik materialların 10 illik müddətlərdə təhlilindən belə qənaətə gəlmək olar ki, bitkiçilik və heyvandarlıqda məhsul istehsalının artımı əsas etibarilə əkin sahəsinin genişləndirilməsi və mal-qaranın baş sayının artırılmasına əsaslanan ekstensiv faktorların hesabına təmin edilmişdir. Yağışlı havalar nəticəsində dağ rayonlarında otlaq və biçənəklərdə ot bitkiləri yaxşı inkişaf etmişdir ki, bu da öz növbəsində heyvandarlığın bol yemlə təmin olunması və istehlak bazarının yüksək tələbatı şərait yaratmış və nəticədə ət və süd istehsalının artımına müsbət təsir etmişdir. Əvvəlki illərdə olduğu kimi, ötən il də kənd təsərrüfatına xüsusi diqqətin yetirilməsi və həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər (fermerlərə subsidiyaların, güzəştli şərtlərlə toxum və texnikanın,

yanacağı verilmiş və s.) nəticəsində kənd təsərrüfatının real artım tempi 2005-ci illə müqayisədə yüksələrək 3,5% təşkil etmişdir. Lakin bütün ərzaq məhsullarının yüksək artım dinamikasına baxmayaraq, ixtisaslaşmanın zəif olması səbəbindən respublikanı idxal asılılığından azad edə bilməmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, əsas ərzaq məhsulları hesab edilən taxılın istehsal həcmi 10 illik müddət ərzində cəmi 40,7%, ət istehsalı isə 50,8% artım dinamikasına malik olmuşdur ki, bu da ixtisaslaşma əmsalının zəif kəmiyyət həddinin aşağı göstəricisinin nəticəsi kimi izah olunmalıdır. İxtisaslaşma əmsalının orta səviyyəli (0,35-0,50 arasında olduqda), yüksək (0,50-0,60 olduqda) və dərindən (0,60-dan yuxarı olduqda) isə qeyd olunan əsas ərzaq məhsulları istehsalında orta hesabla artım dinamikasının 2,0-2,5 dəfədən yüksək olacağı gözlənilən real proqnoz nəticəsi kimi qəbul oluna bilər.

Araşdırmalar göstərir ki, ərzaq təhlükəsizliyi yalnız dayanıqlı kənd təsərrüfatı istehsalının həyata keçirilməsi hesabına təmin edilə bilər ki, bu da regional səviyyədə ixtisaslaşmanın dərinləşdirilməsi, yerli təbii resurslardan səmərəli istifadə olunmasının başlıca təsir faktoruna çevirir. Ərzaq təhlükəsizliyi əhalinin fizioloji normalar çərçivəsində ərzaq məhsullarına olan tələbatının yerli resursların hesabına ödənilməsinə nəzərdə tutur [15].

Azərbaycan Respublikasında ərzaq məhsullarına olan tələbat və onun ödənilmə səviyyəsi təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, son illər yerli istehsalın artması ölkənin bəzi ərzaq məhsulları ilə özünütəminat səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxarmışdır. Belə ki, kartof, bostan və tərəvəz məhsulları ilə özünütəminat səviyyəsi tələbatı müvafiq olaraq 31,3 və 24,7 % üstələmişdir [16].

Son illər taxıl istehsalının artımı tələbatda yerli istehsalın xüsusi çəkisinin artımı ilə müşayiət olunursa da, hələlik bu göstərici ərzaq təhlükəsizliyi baxımından məqbul səviyyəyə çatmamışdır. Heyvandarlıq məhsulları üzrə özünütəminat səviyyəsi kifayət qədər aşağıdır ki, bu da istehsalın daha çox ekstensiv faktorlarından istifadəyə əsaslanmasının, eyni zamanda ixtisaslaşmanın zəif olması və sahə əlaqələndirilməsinin düzgün seçilməməsi nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Son dövrlərdə dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatı sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin səmərəli reallaşdırılması, respublika əhalisinin ərzaq təminatının yaxşılaşdırılmasında ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin daxili istehsal hesabına ödənilməsində həlledici amilə çevriləcək. Ölkədə ərzaq məhsullarının istehsalının artırılması, ilk növbədə, bu sahədə mövcud olan təbii potensialdan səmərəli istifadə ilə yanaşı ixtisaslaşmanın da nisbətən dərinləşdirilməsi ilə bağlıdır. Məlum olduğu kimi, hazırda kənd təsərrüfatında zəruri ərzaq məhsullarının istehsal miqyasları real imkanlardan əhəmiyyətli dərəcədə geri qalır. Belə bir vəziyyət, hər şeydən əvvəl, aqrar istehsalın strukturundakı uyğunsuzluqlardan irəli gəlir. Yerli istehsal hesabına daxili bazarı ərzaq məhsulları ilə təmin etmək imkanları hərtərəfli araşdırılmalıdır. Bu zaman ixtisaslaşma və marketing istiqamətli tədqiqatlar xüsusi önəm daşıyır. İdxala münasibətdə aqrar sahibkarların

çatışmayan cəhətləri araşdırılmalı, rəqabət qabiliyyətini dəstəkləmək üçün nəzəri-metodoloji və instutisional tövsiyələr də hazırlanmalıdır.

Ümumiyyətlə, aparılan araşdırmalar və təhlillər göstərir ki, iqtisadi rayonlar və ya inzibati rayonlar üzrə kənd təsərrüfatında ixtisaslaşma səviyyəsi, əsasən, zəifdir. Bunun da başlıca səbəbi kimi çoxşaxəli istehsal sahəsinin inkişaf etməsidir. Yəni istehsal sahələri nə qədər çox olarsa, ixtisaslaşma əmsalı bir o qədər aşağı olur. Belə olan halda kənd təsərrüfatının hərtərəfli inkişaf etdirilməsi və sahələrin düzgün yerləşdirilməsində ciddi problemlər yaranır. Belə ki, cari ildə məhsulların satışında yaranan problemlər növbəti ildə istehsal istiqamətlərinin dəyişməsinə səbəb olur ki, bu da inzibati və iqtisadi rayonda mövcud olan emal müəssisələrinin fəaliyyətinə mənfi təsir etməklə yeni emal müəssisələrinin yaranmasını azad rəqabət mühitinin formalaşmasını sual altında qoyur.

İxtisaslaşma səviyyəsini orta və yüksək ixtisaslaşma səviyyəsinə çatdırmaq üçün aşağıdakı məsələlərin öz həllini tapması məqsədəuyğun olardı:

- Respublika regionlarında ərzaq məhsulları istehsalının artırılmasında və məhsul istehsalında təbii resurslardan istifadə səmərəliliyinin təmin olunması məqsədilə regional ixtisaslaşdırma layihə variantlarının işlənilib hazırlanması və tətbiq olunması;
- Kənd təsərrüfatına subsidiyaların verilməsinin genişləndirilməsi, iqtisadi və inzibati rayonlar üzrə münasib olan və elmi cəhətdən əsaslandırılmış məhsul növlərinin becərilməsinin təmin olunması;
- Torpaq-iqlim şəraitinə uyğun olan ixtisaslaşdırılmış məhsulların becərilməsinə qısa və uzunmüddətli kreditlərin verilməsi üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- Regionlar üçün ixtisaslaşdırılmış məhsulların tədarükünə və ya satışına dövlət təminatının verilməsi;
- İxtisaslaşmada mühüm rol oynayan təsərrüfat ölçülərinin genişlənməsinin təmin edilməsi. Bunun üçün, ilk növbədə, iqtisadi və inzibati rayonlarda yerli resurs ehtiyatlarına uyğun istehsal müəssisələrinin açılması və əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması;
- Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində taxıl istehsalının xüsusi rolunu nəzərə alaraq münasib inzibati rayonlar üzrə dərindən ixtisaslaşma səviyyəsini təmin etməklə, bu rayonlarda, həmçinin digər istehsal sahələrini inkişaf etdirməklə əhalinin məşğulluq səviyyəsinin təmin edilməsi.

Qeyd edilən məsələlərin öz həllini tapması ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinə şəraiti təmin etməklə, məhsul istehsal dinamikasına, onun sürətli inkişafına, təbii resurs sərfinin azaldılmasına, həmçinin səmərəliliyin artmasına şərait yaratmış olur.

ƏDƏBİYYAT

1. «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. (23 noyabr 2003-cü il).
2. “Azərbaycanın kənd təsərrüfatı”, DSK-nin statistik məcmuəsi., DSK-2015

3. Ataşov B.X. Ərzaq təhlükəsizliyinin aktual problemləri. Bakı, 2005, 336 s.
4. Aliyev İ.H. Azərbaycan Respublikasında aqrar sahədə iqtisadi idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi. Bakı, 2003, 315 s.
5. Aliyev İ.H. Milli iqtisadiyyat və aqrar sahənin inkişaf problemləri. Bakı 2006, 380s.
6. Aliyev İ.H. Aqrar sahənin inkişafının təkmilləşdirilməsi və regionlarda islahatların keyfiyyətcə səmərəli aparılması. Bakı, 2004, 110 s.
7. Aliyev İ. H. Aqrar sahədə islahatların sürətləndirilməsi və yeni təsərrüfat formalarının inkişafında başlıca meyillər. Bakı: Elm, 1998, 230s.
8. “Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin və fərdi sahibkarlıq təsərrüfatlarının əsas iqtisadi göstəricilər”, Statistik məcmuə. Bakı, 2015.
9. Məmmədov A.İ. Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı. Bakı,1992.
10. Əliyeva A.H. “Ərzaq bazarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri Az.ETKTİ və Tİ. Elmi əsərlər, №4. Bakı, 2008, s.183-188.
11. Əliyeva A.H. Ərzaq bazarının tənzimlənməsində qiymət mexanizminin rolu. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. İqtisadiyyat elmləri seriyası, №1. Bakı, 2009, s.220-223.
12. Gənciyev G.Ə. İxrac ehtiyatlarından istifadənin yaxşılaşdırılması istiqamətləri. Bakı, 2003. s.147.
13. «Ərzaq təhlükəsizliyi üzrə Dövlət Proqramı» (02 mart 2001-ci il).
14. «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı». Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 sentyabr 2008-ci il tarixli sərəncamı.
15. Балабанов В.С., Борисенко Е.Н. Продовольственное безопасность: международные и внутренние аспекты. М., 2002, 544 с.
16. www.azstat.org

**ВЛИЯНИЕ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ И СПЕЦИАЛИЗАЦИИ РЕГИОНОВ
НА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

А.Т.БАЙРАМОВ

РЕЗЮМЕ

В статье исследованы и проанализированы связи между специализацией по экономическим районам сельского хозяйства с использованием и природных ресурсов в обеспечение продовольственной безопасности в Азербайджанской Республике и определены направления влияния этой специализации на производство продуктов питания и на эффективное использование природных ресурсов. Установлены закономерности с определением направления влияния углубление специализации в сельском хозяйстве на рост производства продуктов питания, ведением подробных статистических анализов, её значения в эффективном использовании климатических, земельных, водных ресурсов.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, уровень специализации, направление производства, экономическая эффективность, сельскохозяйственная специализация, товарный продукт, почвенно-климатические ресурсы.

**INFLUENCE OF NATURAL RESOURCES AND SPECIALIZATION OF REGIONS
ON ENSURING FOOD SAFETY IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN**

A.T.BAYRAMOV

SUMMARY

The article analyzed the relationship between the specialization of agricultural economics on the use of natural resources in food safety in the Republic of Azerbaijan, and identified the impacts of specialization on food production and the efficient use of natural resources.

Determining the direction of the impact of the specialization in agriculture on the growth of food production, the importance of its use in the effective use of climate, soil and water resources was statistically analyzed and legality was determined.

Key words: food safety, level of specialization, direction of production, economic efficiency, agricultural specialization, commodity product, land and climate resources.

Redaksiyaya daxil oldu: 14.12.2018-ci il

Çapa imzalandı: 02.05.2019-cu il